

"התקדשי לי במנה ונתן לה דינר" – זמן חלות הקידושין לפי שיטת רש"י

דביר מטס

הגמרא בקידושין דנה בנושא תנאי 'על מנת' באופן כללי:

מתני'. האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאתן לך מאתיים זוז – הרי זו מקודשת והוא יתן [...] גמ'. איתמר: רב הונא אמר – והוא יתן. רב יהודה אמר – לכשיתן רב הונא אמר והוא יתן – תנאה הוי, מקיים תנאה ואזיל. רב יהודה אמר לכשיתן – לכי יהיב הווי קידושי, השתא מיהת לא הווי קידושי. מאי בנייהו? איבא בנייהו שפשטה ידה וקבלה קידושין מאחר. לרב הונא לא הווי קידושי, לרב יהודה הווי קידושי [...] דאמר רב הונא אמר רבי: כל האומר על מנת – כאומר מעכשיו דמי.

(קידושין ס, א-ב)

מפשט הגמרא, נראה שישנה מחלוקת אמוראים בביאור המונח "הרי זו מקודשת והוא יתן". לפי שיטת רב יהודה, "והוא יתן" משמעו הוא שכאשר הוא ייתן ויקיים את התחייבותו – תהיה האישה מקודשת. לפי שיטת רב הונא, "והוא יקיים" משמעו הוא שהאישה מקודשת, והוא יקיים בעתיד את התנאי כפי שהתחייב.

הסבר שיטת רב הונא הוא שמכיוון שהאומר 'על מנת' נחשב כמי שאמר 'מעכשיו', וכבר ביארה הגמרא לעיל (נט, ב) כי במקרה שאמר 'מעכשיו', ברגע שיתקיים התנאי (שמוגדר בזמן או במעשה) תהיה האישה מקודשת למפרע משעת האמירה. כך גם כאן, כאשר יקיים את התנאי, תהיה האישה מקודשת למפרע משעת נתינת המעות. כך מבאר רש"י:

אמר רב הונא והוא יתן – לכשירצה וקידושין חלין למפרע משעת קידושין ומיהו מודה רב הונא דאם מת קודם שניתנו אינה צריכה חליצה שהרי לא קיים תנאו.

וקיבלה קידושין מאחר – קודם שיקיים תנאו ואח"כ עמד זה וקיים תנאו. לרב הונא לא הווי קידושי שני קידושין, דהא גמרו קידושי ראשון למפרע.

* ברצוני להביע תודה גדולה לרב עמיחי סקר, לרב ערן קרמן ולמיכאל אלגאוי שסייעו לי ללבן את הסוגייה ולחדד את ההבנות השונות. להבדיל בין הדבקים, תודה לקב"ה שזיכני לעסוק בתורה. המאמר מוקדש לעילוי נשמתו של סבי צבי גרסנברג ז"ל.

לרב יהודה הוּו קידושי שְנֵי קדושין, שהרי הראשון לא נתכוון לקדשה בפרוטה אלא במאתים זוז, דלית ליה לרב יהודה באומר על מנת כאומר מעכשיו דמי, והרי קדמו קידושי שני.

(רש"י קידושין ס, א)

לפי דברי רש"י, שאלת חלות הקידושין נשאלת רק לאחר שקיבלה האישה קידושין מאחר. רש"י מסביר שיסודה של המחלוקת הוא בשאלת הדבר שבו רצה האישה לקדש אותה. רב הונא מבין שרצה לקדשה בפרוטה, ובמקרה כזה התנאי הוא דבר טכני שצריך להתבצע כדי לממש את חלות הקידושין, אך הוא חיצוני למעשה הקידושין. לכן, האישה תהיה מקודשת למפרע משעת נתינת הפרוטה. כך מבאר רש"י (ס, ב) את הכלל 'כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי': "כאומר מעכשיו על מנת כך וכך דמי". רב יהודה חולק ואומר שהאיש רצה לקדשה במאתים זוז, והאישה תהיה מקודשת רק מזמן נתינת מאתיים זוז והלאה. זאת כיוון שכוונתו הייתה שהקידושין יתבצעו על ידי מאתיים זוז, ולא על ידי הפרוטה. יוצא כי רב יהודה אומר שהתנאי מגדיר את זמן מעשה הקידושין, ואינו עיכוב טכני.

מכך נראה שתנאי על מנת אינו כינוי למילת תנאי מוגדרת, אלא בירור כוונת האדם, שמשתנה על פי ההקשר והמצב שבו נאמרה האמירה. המחלוקת בין רב יהודה ורב הונא עוסקת בפרשנות של כוונת האדם באמירה שכוללת את המונה על מנת.

בתחילת הגמרא המסכת דנה בסוגייה נוספת, ועוסקת במושג על מנת במקרה פרטי:

אמר רבי אלעזר: התקדשי לי במנה, ונמצא מנה חסר דינר – הרי זו מקודשת וישלים.

מאי טעמא? כיוון דאמר לה מנה ויהב לה דינר – כמאן דאמר לה על מנת דמי, ואמר רב הונא אמר רב: כל האומר על מנת – כאומר מעכשיו דמי.

מיתבי: התקדשי לי במנה, והיה מונה והולך, ורצה אחד מהן לחזור אפילו בדינר האחרון – הרשות בידו! [...]

רב אשי אמר: מונה והולך שאני, דדעתה אכוליה.

(קידושין ח, א)

בביאור דברי רבי אלעזר, רש"י משנה מעט מההבנה של על מנת שהציג בסוגייה שראינו לעיל:

ונתן לה דינר – מיד מקודשת, דקיבלה ליה לשם קידושין ועל מנת שישלים תנאו.

הרשות בידו – שאין הקידושין חלין עד שתקבל את כולו ואת אמרת מקודשת.

מונה והולך שאני – [...] כיון דחזיתיה מונה והולך דעתה אכולה, אבל כי לא נתן לה אלא דינר וקבילתיה – ודאי לשם קידושין קבילתיה ועל מנת שישלים.

(רש"י קידושין ח, א)

רש"י דקדק בלשונו, ואמר שהאישה "מיד מקודשת", משעת האמירה עצמה. זאת על מנת שלא נטעה לומר שהיא מקודשת למפרע, אלא מרגע נתינת הדינר ממש, על תנאי¹. אומנם, הגמרא אמרה במפורש שכאשר אדם עושה כך, הוא כמי שאומר על מנת. אם כך, רש"י לא היה צריך לשנות בלשונו מפירושו בדף ס, ששם אמר "וקידושין חלין למפרע משעת קידושין", ומדוע כאן היא מקודשת מייד?

תלמיד הרשב"א (ח, א ד"ה א"ר אלעזר) והמאירי (ד"ה התקדשי לי) מפרשים שהאישה מקודשת מייד, והאיש נותר עם חוב חיצוני כלפיה, ובדרך זו הלך גם האבני מילואים (כט, יד). לא ניתן להסביר כך ברש"י, שהרי רש"י מדגיש שמדובר בתנאי – "וע"מ שישלים תנאו". אומנם, נראה ששיטת רש"י דומה לשיטתם בכך שהאישה מקודשת מעכשיו, ולא למפרע. בניגוד לשיטתם, רש"י מכניס את החוב לתוך גדר תנאים, ולפי זה לא ברור כיצד פועל התנאי וכיצד הוא דומה לתנאי על מנת.

לפי שיטת רש"י, נראה שיש להסביר באופן שונה את דברי הגמרא כאן. ישנו הבדל משמעותי בין סוגיית תנאי על מנת בדף ס לבין סוגיית "מנה חסר דינר". בסוגיית על מנת, כוונתו של האדם אינה ברורה – לא ניתן להסיק מדבריו בוודאות מתי הוא מעוניין לבצע קידושין, ועל כך מתעוררת מחלוקת רב יהודה ורב הונא. לעומת זאת, בסוגיית מנה חסר דינר, כוונתו של האדם ברורה – הוא מעוניין לבצע קידושין עכשיו. אומנם, החידוש הוא שעל אף שלא מדובר באמירה מפורשת, ניתן להסביר את מעשי האדם באופן כזה.

הגמרא מסבירה שלפי שיטת רבי אלעזר, האדם דומה כמי שאמר על מנת, וכל מי שאומר על מנת דומה לאומר 'מעכשיו'. ברור שכוונת האיש היא לקדש את האישה מעכשיו, אך כיוון שהוא לא השלים את הדינר, לא ניתן לומר שהוא כאומר מעכשיו ממש. לכן, יש להסביר שכוונת רבי אלעזר הייתה שהאדם כאילו אמר תנאי על מנת. זאת כדי לאפשר לכוונת האיש, שהקידושין יחולו מעכשיו, להתקיים, ועם זאת להביא בחשבון את העובדה שהוא לא השלים את הדינר.

1. אין לקרוא: "ונתן לה דינר מיד, מקודשת [לאחר נתינת כל הסכום, ד"מ]", מכיוון שמיד אחר כך כותב רש"י "דקיבלה ליה לשם קידושין", ולכן ברור שכוונתו היא שמקודשת על ידי הדינר הראשון, ולא על ידי כל הסכום שניתן לאחר זמן. ברור, אם כן, שהמילה "מיד" מוסבת על הקידושין, ולא על נתינת הדינר.

על פי מה שהסברנו לעיל, על מנת אינה מילת תנאי ממש, אלא אמירה שעלינו לפרש. הכוונה משתנה בהתאם להקשר ולמצב שבו היא נאמרה. במקרה שאומר "על מנת שאתן לך מאתיים זוז", נחלקו האמוראים מהי כוונת האדם באמירה כזו. רב הונא סובר שכיוון שאמר על מנת, הוא מתכוון להחיל את הקידושין למפרע. רב יהודה סובר שכיוון שאמר על מנת, הוא מתכוון להחיל את הקידושין מזמן קיום התנאי והלאה. לפי שיטת שניהם, לא מדובר בקידושין בכסף עצמו מעכשיו ממש (כמו שיטת רבי אלעזר בדף ח לגבי "התקדשי לי במנה ונמצא חסר דינר").

לפי זה, נאמר שגם בסוגיית 'מנה חסר דינר' חל העיקרון של תנאי על מנת, וביטוי זה יתפרש מעט אחרת. במקרה שקידש בפרוטה ונתן מאתיים זוז, האישה אינה סומכת עליו שישלים את הסכום, כיוון שאין קשר בין הפרוטה לבין מאתיים הזוז. במקרה כזה, משמעות המילה על מנת היא תנאי שמגדיר את הזמן של מעשה הקידושין. לכן, אף לפי שיטת רב הונא, האישה מסכימה רק לקידושין שיחולו למפרע. לעומת זאת, במקרה "מנה חסר דינר", הזוז שנתן האישה חלק מהדינר, והוא כבר התחיל בנתינה, ולכן האישה סומכת עליו יותר. משום כך, היא מסכימה גם לקידושין שיחולו כבר מעכשיו. הביטוי 'על מנת' כאן אינו מתפרש כתנאי שצריך להתקיים, אלא כ"ועל מנת שישלים תנאו". הנחת היסוד של האישה היא שהבעל ישלים את הסכום, כיוון שזו דרך קידושין מקובלת.

אם כנים דברינו, הציטוט "כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי" מתבאר גם הוא בהתאם להקשר הסוגייה, ולא בפני עצמו, ומשמעותו תהיה שונה בין הסוגיות. בסוגייה שמדברת בתנאי על מנת, רב הונא מסביר שכוונת האישה היא שבזמן קיום התנאי יחולו קידושין למפרע משעת האמירה. אומנם, בסוגיית "מנה חסר דינר", הכלל הזה מדבר על קידושין החלים מייד, ולא למפרע, כיוון שזו דרך מקובלת של קידושין, ואין כאן חשש מצד האישה. לכאורה, היה אפשר לנמק את דברי רבי אלעזר ולומר ישירות "כמאן דאמר לה מעכשיו דמי", אלא שהסבר זה מחודש, ולכן מציגים את הדברים באמצעות "על מנת".

לעומת זאת, לפי שיטת רב יהודה, אפילו באמירה מפורשת של על מנת לא ניתן להגדיר שכוונת האדם היא לקדש למפרע. אם כך, ודאי שלא יהיה ניתן לפרש את דבריו באופן זה כאן, במקום שהאדם לא התנה במפורש, אלא נדרש פירוש לדבריו כדי לומר כך. יוצא אפוא שרב יהודה יחלוק גם על רבי אלעזר (ח, א)², ויאמר שלא ניתן לפרש את מעשי האדם באופן שבו הקידושין כבר חלים.

2. ואכן רש"י כותב במפורש כי רב יהודה לא מקבל כלל זה: "דלית ליה לרב יהודה באומר על מנת כאומר מעכשיו דמי" (ס, א ד"ה לרב יהודה).

רש"י (ח, א ד"ה ונתן לה דינר) מסביר "דקיבלה ליה לשם קידושין", ומתמקד בקבלת האישה את הכסף לשם קידושין. כפי שראינו לפני כן, רש"י בסוגיית על מנת מסביר שהדיון הוא במה רצה האישי לקדש את האישה – "גמר קידושין בפרוטה". נראה להסביר שהדבר נובע מהחילוק שהצגנו בין הסוגיות. בסוגיית על מנת, הדיון נסוב סביב כוונתו של הבעל באמירתו. בסוגיית מנה חסר דינר, ברור לנו שכוונתו של הבעל היא לקדש מייד. השאלה היא האם זו דרך מקובלת של קידושין, וכתוצאה מכך האישה מקבלת את הכסף לשם קידושין. רש"י מציין שהאישה מקבלת את הדינר לשם קידושין, אך לא מכיוון שיש לנו שאלה על רצון האישה. הוא מציין זאת כיוון שזהו כלי לקבוע האם זו דרך רגילה שבה מחילים קידושין, שאלה שתגדיר את היקף הסכמתה של האישה. כיוון שהאישה סומכת עליו שישלים את הסכום, היא מקבלת את הדינר לשם קידושין, ומסכימה לקידושין שיחולו כבר בנתינת הדינר.